

ÁRVAI TÜNDE

PÉCSI MOZAIK 5.

Városanyák

Mozaikok a pécsi nők
19–20. századi történetéből

KRONOSZ KIADÓ – PÉCS TÖRTÉNETE ALAPÍTVÁNY

Árvai Tünde

Városanyák

Mozaikok a pécsi nők
19-20. századi történetéből

Árvai Tünde

Városanyák

Mozaikok a pécsi nők
19–20. századi történetéből

Kronosz Kiadó – Pécs Története Alapítvány

Pécs, 2016

Pécsi Mozaik 5.

Szerkesztőbizottság:
Bachmann Bálint, Kaposi Zoltán, Pilkhoffer Mónika,
Ujvári Jenő, Visy Zsolt, Vonyó József (elnök)

A sorozat szerkesztői:
Erőss Zsolt és Fedeles Tamás

Névmutató és fordítás:
CZEFERNER DÓRA

Az első borítón a Pécs-Belvárosi templom falfestménye, a hátsó borítón a
Miasszonyunk női kanonokrend tornaterme látható.

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2016-ban megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6048-11-0

© Árvai Tünde
© Pécs Története Alapítvány
© Kronosz Kiadó

„azt is tudjuk, hogy nőnek emlékezetét nyilvánosan nem igen szokták megünnepelni, hisz az ő emlékezetüknek leghűségesebb megőrzője a család, az ő láthatatlan hatásuk ott él nemzedékről nemzedékre a fiakban, a ház szellemében, de mégis lehetnek és vannak kivételek, amikor egy egész sereg ember természetesnek tartja, hogy egy-egy áldott életű nő emlékezetét felújítsa.”

Dizseri Sándor

TARTALOM

ELŐSZÓ	11
BEVEZETÉS	13
Nőkérdés a helytörténeti szakirodalomban	13
Forrásadottságok	15
Pécs és nőtársadalma	17
GONDOLATOK A NŐ KÖRÜL	21
A női műveltségismény változása	24
Kenyérkereső bajtárs vagy a ház úrnője?	27
A női választójog ügye	31
A női testkultúra új útjai	33
A NŐNEVELÉS SZÍNTEREI	37
A leánynevelő intézetek	41
Internátusok	52
NŐK A MUNKAERŐPIACON	57
NŐEGYELEK	69
Pécsi Izraelita Jótékony Nőegylet	73
Pécsi Jótékony Nőegylet	74
Pécsi Tanítónők Egyesülete	78
Nőtisztviselők és Kereskedelmi Nőalkalmazottak Egyesülete	81
Pécsi Feministák Egyesülete	82
Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége	85
Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete	89
NŐI HONVÉDELEM	95
Önkéntes ápolónők munkája az első világháborúban	97
Felkészülés a második világháborús kihívásaira	100
Nők Önkéntes Honvédelmi Munkaszervezete	103
A leánylevente mozgalom	108
A szervezet vezetői	112
A leventelány mozgalom tagsága	114

A leánylevele oktatás tananyaga	116
Dobó Katica leánylevele csapat	118
Leánylevele munka a bombázott városban	120
SZABADIDŐS TEVÉKENYSÉGEK	123
Korzótól a magaslatig	126
Fürdőzés	130
Társasági élet	132
Olvasmányok	138
Színdarabok, filmek	140
ÚJ MOZGÁSFORMÁK TÉRNYERÉSE	143
Az intézményes testnevelés kezdetei	145
A jeges korzó	146
Tornászat, atlétika	148
Labdajátékok	150
Férfias(nak tartott) játékok	152
A FŰZŐTŐL A NADRÁGIG	155
Divattal a nemzet felemelkedéséért	159
A hétköznapi viselet	162
Jeles, ünnepi alkalmak	165
Szabadidős viseletek	167
Kiegészítők és szépítőszerek	169
PÉCSI NŐI PORTRÉK	173
Baiersdorf Erna, a Neander-völgyi ember megmintázója	175
Csete Erzsébet, a református egyházközség anyja	178
Dénes Gizella, a termékeny tollú író	179
Futima Sarolta, az első nő a városvezetésben	182
Gelencsér Gizella, Krisztus önmegtadó jegyese	184
Gyuris Gizella, a tevékeny iskolaigazgató	186
Kalliwoda Olga, az aranytorkú primadonna	187
Kalmár Rózsa, színésznőből a jótékony nagymama	188
Karay Ilona, a tragikus sorsú költőleány	189
Lénárt Franciska, egy név a Könnyek könyvéből	192
Maróti Jolán, a Miasszonyunk rend legendás főnöknője	193
Rosenspitz Berta, az első pécsi orvosnő	194
Sassy Iringó, a gordonka virtuóza	197
Szanathy Aniella, a kollégiumalapító	198
ÖSSZEKÖZÉS	201
Utószó	203

SZEMELVÉNYEK A PÉCSI NŐK TÖRTÉNETÉBŐL	205
A pécsi leányokról (A pécsi fiatalemberek elmélkedései)	205
Farkas Róza: Nőnevelés	206
Nők a hivatalban	207
Faluhelyi Ferenc: A nők joga	208
A községi polgári leányiskola ars poeticája	210
Az Erzsébet Kollégium	210
Nendtvich Vilma alakja Fischer Béla emlékirataiban	211
A honleányok	212
Leánylevele toborzás	213
Vasárnap háromezer látogatója volt a pécsi strandnak	213
Herczenberger József: A hölgy a táncvizgalomban	214
Farsangi jótanácsok	215
Interjú a báli szezon főszereplőivel	215
A Miasszonyunk rend rendelkezései az iskolai egyenruháról	217
A női fürdőruhadvat	217
Scipiades Elemér professzor a testnevelés jótékony hatásairól	218
Zengey Ágnes fogalmazása egy testnevelés óráról	218
Kohn Katica üzenete Párizsból	219
Őszinte portré napjaink divathölgyéről	219
Frizuradvat Pécssett	220
Szűcs Gerárda nővér a pécsi apácák internálásának estéjéről	222
FELHASZNÁLT IRODALOM	223
Levéltári források	223
Sajtóforrások	223
Múzeumi és egyéb források	224
Statisztikák	224
Szakirodalom	225
ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE	231
AZ <i>ELFELEDETT PÉCSI NŐK NYOMÁBAN</i> BLOG BEJEGYZÉSEINEK JEGYZÉKE	234
NÉVMUTATÓ	237
SUMMARY	243
RESÜMEE	247

ELŐSZÓ

Jelen kötet megírását alapvetően két tényező motiválta. Egyrészt korábban nem született egyetlen nagyobb lélegzetű munka sem, amely a női nem pécsi képviselőit állította volna vizsgálódásainak középpontjába. Másrészt a 2012 áprilisában elindult *Elfeledett pécsi nők nyomában...* címet viselő tudományos-ismeretterjesztő blog, valamint a 2013 novemberétől hozzá szorosán kapcsolódó *Pécsi nőtörténet* Facebook-oldal látogatottsági statisztikái nyomán megszületett a felismerés, miszerint létezik olyan olvasóközönség, amely érdeklődésére egy ilyen tematikájú kötet számot tarthat. A nőhistoria pécsi mozaikjainak helyet adó virtuális terek legjelentősebb hozadékának azt tartom, hogy általuk kapcsolatba léphettem olyan személyekkel, akik rendelkeznek a vizsgált korszakból ránk maradt felbecsülhetetlen forrásokkal, amelyek több ponton kiegészítik a közgyűjteményekben megismerhető adatokat. A felmenők iránti tisztelet és a helytörténeti érdeklődés szerencsés ötvözetének köszönhetően családi ereklyéiket rendelkezésemre bocsátották, hogy az egyes fejezetekben a letűnt korok tanúiként bukkanhassanak fel. Ezúton is köszönet illeti őket.

A könyv célkitűzése a pécsi nőtörténet néhány epizódjának bemutatásával megtenni az első lépést annak érdekében, hogy a méltánytalanul elfeledett női teljesítmények fokozatosan kikerüljenek a feledés homályából, és méltó hely jusson számukra a város történelmi emlékezetében. A helytörténetírás e tekintetben jelentős adósságokkal bír, ezért lehetetlen volt egyetlen kötetbe sűríteni minden intézmény, egyesület és kiemelkedő személyiség bemutatását. A női élet különböző színtereire vonatkozó összefoglalások közreadásán túl fontos szempont volt a tárgyalásba ékelve megszólaltatni korabeli forrásokat, és közzétenni ilyen kontextusban még nem publikált képi illusztrációkat. A kötet fejezetei az első pécsi nőegyesület megalakulásától a második világháború végéig ívelő időszak eseményeiből szemezgetnek.

A női lakosság nagyfokú szegmentáltsága és a forrásadottságok aránytalanságai miatt nem lehetett azonos mélységben tárgyalni az egyes társadalmi csoportok életét. A dokumentumok elsősorban a közép- és felső réteg tagjait engedték láttatni, az alsóbb társadalmi rétegek képviselői mindennapjairól csak akkor szereztünk tudomást, ha a helyi lapok vagy egyesületek számára a történeteknek hírértékük, vagy valamilyen cselekvést kiváltó jelentőségük volt. Ugyancsak nehezítette a történelmi megismerést, hogy minden feltárt adalék már csak egy írásba foglalt töredéke az igazságnak. Ennek tudatában különösen fontos szempont volt a kutatás során minél sokszínűbb forrásanyagra támaszkodni.

Tudatosan kerültek túlsúlyba a kötetben a pécsi nők történetének két világháború közötti eseményei, és az abban aktívan közreműködő személyek. Ennek oka, hogy a Horthy-korszak nőtörténetének átfogó, monografikus feldolgozása eddig még nem

történt meg, így üdvözlendő lehet minden olyan vállalkozás, amely ha mikroszinten is, de adalékkal szolgálhat annak megszületéséhez.

Abban a reményben nyújtom át a kötetet a Kedves Olvasónak, hogy annak forgatása során meglevenednek szeme előtt a virágzó Pécs eddig láthatatlan nőalakjai, és amikor a város utcáit rója majd, eszébe ötlenek az itt olvasott történetek.

Pécs, 2015. június 1.

A szerző

BEVEZETÉS

Nőkérdés a helytörténeti szakirodalomban

Pécs város történeti bibliográfiáit¹ forgatva belátható, hogy igen csekély azon tudósok száma, akik munkásságuk során a nőkérdést kutatásaik homlokterébe helyezték. Pető Andrea megállapítása, miszerint „a nők történetére a folyamatos felejtés a jellemző”,² tehát hatványozottan igaz a pécsi nőhistoria esetében.

Schadt Mária *Feltörekvő dolgozó nő* című kötetének megírásakor nagymértékben támaszkodott a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége és az MDP Baranyai Megyei Levéltárban őrzött irataira. Tekintve, hogy könyve a nők 1950-es évekbeli helyzetével foglalkozott, elsősorban módszertana és a korábbi történelmi korszakokra való visszautalásai jóvoltából volt hasznos jelen kutatás számára. A pécsi nők századfordulós helyzetével, illetve a nőkérdés helyi sajtóban való tematizáltságával elsőként 2007-ben Agócs Angéla és Fehér Zsófia rövid tanulmánya foglalkozott. A szerzőpáros a női lakosság családi és műveltségi állapotára vonatkozó népszámlálási adatok közzététele mellett ismertetett néhányat a *Pécsi Naplóban* fellelhető cikkek közül, amelyek a nőnevelést és a vele szoros összefüggésben álló munkavállalást érintették. Az egyetlen kapcsolódó munka, amely érdemben fókuszált a nőkre, mint társadalmi nemre, Kéri Katalin nevéhez köthető. *Hölgyek napernyővel* című kötetében a magyar nők dualizmus kori történetének bemutatásakor illusztrációként számos pécsi lapokból származó szövegrészletet és képet használt fel. Nagymértékben támaszkodott monográfiájára Borsy Judit és Nagy-Borsy Noémi, amikor a Baranya Megyei Levéltár munkatársai gondozásában megjelent *Források Pécs város polgárosodásáról (1867–1921)* című kötet *Leánynevelés és női szerepek*, valamint *Hozomány, öltözködés, divat* című fejezeteinek bevezetőjét megírták. Az említett szerzőkön kívül Tengely Adrienn végzett kiterjedtebb elemzést pécsi klerikusok nőkérdéssel kapcsolatos írásai alapján.³

Pásztor Andrea a *Régi pécsi iskolák albumában* figyelmet fordított arra, hogy az egyes iskolák történetét, valamint a bennük működő néhány pedagógus életpályáját röviden összefoglalja. Képgalériája által nemcsak az iskolaépületeket ismerhetjük meg, hanem a tantestületek és olykor a növendékek mindennapi életébe is bepillantást nyerhetünk. A pécsi leánynevelés intézményeinek megismerésében nagy segítségemre voltak Szentkirályi István tanulmányai, Várady Ferenc Baranya megye múltját és 1896-os jelenét bemutató monumentális munkája, és végül, de nem utolsósorban az iskolák által közreadott értesítők és évkönyvek beszámolóí. Pécs oktatási infra-

¹ CSEKEY 1964.; SURJÁN 2008.

² PETŐ 2003. 10.

³ SCHADT 2002.; AGÓCS-FEHÉR 2007.; KÉRI 2008.; FORRÁSOK 2010. 249–256, 321–326.; TENGELY 2014.

struktúrája kiépülésének történetére vonatkozó kutatásaimat folytatva bővítettem a korábban közreadottakat, de elsősorban a leánynevelő intézetekre koncentráltam, és nem volt céлом a kisdedovás ügyének tárgyalása,⁴ valamint a magántanárok összegyűjtése.⁵ Születtek szakdolgozatok, amelyek egy-egy pécsi oktatási intézmény történetének feldolgozására törekedtek, de többségük megelégedett az iskolai értesítők bejegyzéseinek egymás mellé helyezésével, nem fordítottak gondot a levéltárban őrzött iskolai iratokban fellelhető adatok beépítésére.⁶

Radnóti Ilona a pécsi zsidóság 18–20. századi történetjére vonatkozó kutatásai során illeszkedett a Pécsi Izraelita Jótékony Nőegylet dualizmus kori történetének feldolgozása. A szerző elsősorban az egyesületi alapszabályban foglaltakat rendszerezte, betekintést engedve az egyesület szervezeti működésébe, amely hasznos és jól követhető szempontrendszerrel biztosít a társadalmi szervezeteket vizsgáló kutatók számára. Ugyancsak a pécsi nőegyleti palettán való eligazodást segítette Márfi Attila Baranya megyei és pécsi, valamint Tengely Adrienn katolikus egyesületekre vonatkozó lajstroma, továbbá a *Pécs Lexikon* néhány vonatkozó szócikke Papp Zsófia és Mészáros Balázs tollából. Az izraelita, református és evangélikus hitközség történetét összefoglaló munkák, ha lakonikusan is, de rendre megemlékeztek a felekezeti karitatív szervezetekről, adalékkal szolgálva jelen munkához.⁷

A pécsi éjszakai élet történetét mindig nagy érdeklődés övezte, ennek köszönhetően Kovács Lajos „kocsmológus”, Márfi Attila levéltáros, Trebbin Ágost helytörténész és legújabban Gál Éva muzeológus, továbbá Haiser Anna Klára történészhallgató jóvoltából meglehetősen sokat tudunk a régi pécsi polgárok kedvenc mulatóhelyeiről, szórakozási szokásairól. Márfi Attila és Vargha Dezső kutatásaik során a városi prostitúció témáját is érintették.⁸

Bödő László tanulmányai és a Bezerédy Győző szerkesztette sporttörténeti gyűjtemény fejezetei nagymértékben megkönnyítették az intézményes testnevelés és a női szabadidős-, valamint versenysportra vonatkozó adalékok feltárását.⁹

Lexikonban helyet kapó szócikk terjedelmét meghaladó női élettörténetek megírására korábban igen esetlegesen került sor, általában egy-egy különleges, hagyatéksanyagból származó emlék történetjének felgöngyöltése vezetett hozzájuk. Surján Miklós is néhány levél nyomán jutott el a *Bibliával a gettóba* című tanulmány megírásáig, mely munkájának jelentősége, hogy nemcsak Lénárt Franciska életét rekonstruálta a rendelkezésre álló források alapján a legkimerítőbben, hanem Rosenspitz Berta alakját is megörökítette. Az irodalomtörténeti érdeklődés vezette Tüskés Tibort és Fekete Lászlót Dénes Gizella pécsi író nő életének és munkásságának kutatására, nekik köszönhetően kapott helyet a város irodalmi antológiájában és született meg

⁴ A 19. századi intézményesülésre Mészáros 2007. Egyes óvodák történetének rövid összefoglalása Tigyi Zoltánné szócikkeiben PL 2010. I–II.

⁵ Pásztor 2007.; Szentkirályi 1908.; Szentkirályi 1917.; Várady 1896.; Árvai 2013a.

⁶ Olajosné 1991.; Tassy 1998.

⁷ Radnóti 2001, 2005, 2012.; Márfi 1988.; Márfi 1989.; Tengely 2007.; Weisz 1929.; Nyáry 1942.; Márfiné 1995.

⁸ Márfi 1999.; Vargha 1989.

⁹ Bödő 2000, 2004.; Bezerédy 1987.

életművének bibliográfiája.¹⁰ Ugyancsak Tüskés Tibor rendezte kötetbe Karay Ilona életének és költészetének emlékeit.¹¹ A művészettörténeti és az esztétikai szempont dominál Nagy András muzeológus Baiersdorf Erna munkásságáról szóló művében, amelyben a neves alkotónő biográfiai mozaikjait is összeillesztette. Ebben legnagyobb segítségére a család történetének kutatója, emlékezetének aktív ápolója, Baiersdorf Kristóf volt. A Zsolnay-család tagjainak életmód stratégiáit közreadó Jávor Kata munkájában ugyancsak több beépíthető adalékra leltem.¹²

Forrásadottságok

Igen sokszínű forrásanyagra támaszkodhat az, aki a pécsi nők történetének kutatására adja a fejét, a város minden közgyűjteményét végig kell azonban látogatnia, hogy ezeket csokorba szedje. A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárának (MNL BML) Rét utcai és Király utcai részlegei, az Egyetemi Levéltár, a PTE Egyetemi Könyvtár Történeti Gyűjtemények Osztálya, a Csorba Győző Könyvtár Helyismere-ti Gyűjteménye és a Várostörténeti Múzeum egyaránt őriz vallasni érdemes kútfőket.

A pécsi oktatási intézmények megszületésének körülményeiről töredékesen tájékoztatnak az ispáni iratok (MNL BML Rét utca), a működésről és a személyi állományról pedig az iskolai dokumentumok (MNL BML Király utca). A létszámokra, a tantárgystruktúrára és az iskolai programokra vonatkozóan érdemes a forrásértékkel bíró, évente kiadott értesítőkre támaszkodni (*Helyismeret*). Arról azonban csak a visszaemlékezések, iskolai fogalmazások tájékoztatnak, hogy milyen volt egy testnevelés óra hangulata, vagy milyen volt az egyes tanárok megítélése. Ugyancsak a családi hagyatékok tartalmazzák a bizonyítványokat, az okleveleket és azokat a mozgó egyesnek nevezett szentképeket, amelyeket jutalomként osztogattak az iskolában vagy emlékül egymásnak a ballagó diákok.

A levéltár által őrzött egyesületi alapszabály-gyűjtemény kiváló kiindulópontként szolgál a civil szerveződések vizsgálatához, de sokszor csak a szervezeti felépítés és a szabályos működés feltételei térképezhetőek fel általa. Szerencsés esetben megmaradtak közgyűlési beszámolók és pénztárkönyvek, amelyek alapján rekonstruálható az adott egyesület tevékenysége. Minthogy azonban a társadalmi egyesületek szigorúbb ellenőrzése főként az 1940-es években volt jellemző, annak érdekében, hogy az adott egyesület történetét a fennállás teljes időszakában láttatni tudjuk, elengedhetetlen volt kísérletet tenni arra, hogy sajtóhírekkel egészítsük ki a közgyűjteményi adatokat. Ugyancsak kerültek elő egyesületi nyomtatványok (alapszabály, meghívó, plakát) a múzeumi gyűjteményben. Kratky Jenő jóvoltából volt alkalmam tanulmányozni az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete pécsi csoportjának 1937 és 1944 között vezetett naplóját, amely nagyanyja, Linder Ernőné Braun Mária hagyatékában maradt fenn. Az egyesület által Pécsen kiadott *Magyar Női Szemle* folyóirat nyiban segítette a szervezet vidéki csoportjainak megismerését.

¹⁰ SURJÁN 2000.; FEKETE 2002.; TÜSKÉS 2003.

¹¹ KARAY 1987.

¹² ANGHY 2014.; BAIERSDORF 2003.; JÁVOR 2000.

A 19. század közepétől kibontakozó pécsi, magyar nyelvű sajtó igen gazdag forrásbázis.¹³ Már az 1860-ban megjelenő *Pécsi Lapok* hasábjain is feltűnik a női hang és a női nemhez kapcsolódó kérdéskör. Meghatározó mértékben azonban a történelmi korszakokon átívelő, liberálisabb szemléletű *Pécsi Napló* és a keresztény szellemiségű *Dunántúl* adta a kutatás alapját. Tapasztalatom szerint elengedhetetlen, hogy egyes témák vizsgálatakor mindkét lapot áttekintsük, mert vagy eltérő álláspontokat ismerhetünk meg, vagy egyszerűen az egyik mintegy tabuként kezelve azokat, hallgat bizonyos kérdésekről. Példának okáért a Pécsi Feminista Egyesület tevékenységéről rendszeresen tájékoztatót a *Pécsi Napló*, míg ha csak a *Dunántúlt* tanulmányozzuk, nem tudnánk a szervezet létezéséről.¹⁴

A századforduló női viselettörténetének pécsi emlékeiből néhányat megtalálunk a Várostitörténeti Múzeum állandó kiállításában. A divat változásait nyomon követhetjük az élclapok illusztrációinak,¹⁵ a jeles társadalmi események képi dokumentumainak, a műtermi fotográfiák és a divat helyi mesterei reklámjainak egymás mellé helyezésével. A pécsi lapokban rendre olvashatóak voltak a korzóról és a bálokról szóló hangulatjelentések, amelyek elengedhetetlenül említést tettek a viseletekről is.

A szalonélet és a báli forgatag állandó szereplőjének szemével láttatja a pécsi társasági életet naplóiban Arató Jenő. A külön kötetben vagy sajtóhírként fennmaradt illemszabályok fényt vetnek a bálteremben divatozó jelenségekre, amelyek egykori kellékei, a meghívók, a legyezők és táncrendek mind ott sorakoznak a múzeumi gyűjteményben. A *Veréb Jankó* vicclap és a Sirisaka Andor szerkesztette *Anyósok könyve* számos illusztrációját ihlette a szalon és a bálterem.

Az egyes életutak darabkái fellelhetőek voltak a pécsi közélet jeles alakjait lajstromozó kötetekben, úgymint a *Felszabadulás Aranykönyve, Pécs–Baranya 1918–1928* vagy a *Pécsi fejek, Pécsi családok, Pécs-Baranyai ismertető*. A pedagógusok szakmai életútjáról részben tájékoztattak az iskolai évkönyvek. Gosztonyi Gyuláné és Fischer Béla visszaemlékezései már napvilágot láttak szerkesztett formában. A pécsi polgári társadalom megannyi alakjának foglalkozásáról és családi kapcsolatairól tesznek említést, benne adalékkal szolgálva a hasonló kutatásokhoz. Rosenspitz Berta lelki naplója és a Dénes Gizella műveiből idéző bibliográfia számos életrajzi momentumot őriznek, nem csak a szerzőről. Az *Emlékpontok* vizuális archívum több, a két világháború között Pécsen élt személlyel készített életút-interjú közzétett, továbbá személyes beszélgetés során számolt be családjának történetéről és saját ifjúságáról Kálóczy Ilona és Pál Béláné.

A forrásokban fellelt adatok értelmezéséhez, árnyalásához nagymértékben támaszkodtam a korszakban meghatározó keresztény-nemzeti ideológia jegyében íródott országos nőegyesületi kiadványokra (tanulmánykötetek, folyóiratok)¹⁶ és pályaválasztási, valamint életvezetési tanácsadó könyvekre. Utóbbiak körét elsősorban

¹³ Történetére lásd Gyánti István, Kerekes Imre és Papp Dávid írásait ÖTTORONY 2014.

¹⁴ Nem egy nőtörténeti vonatkozású cikke és levéltári, múzeumi forrásra hívta fel a figyelmemet Hábel János, a pécsi zsidóság második világháborús történetének kutatója és Gyánti István, a Csorba Győző Megyei Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének könyvtárosa, amelyért ezúton mondok köszönetet.

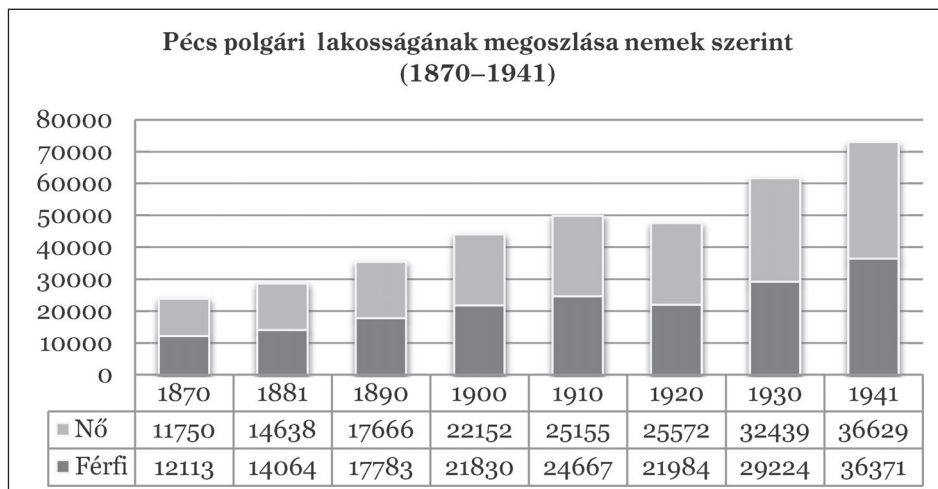
¹⁵ Az 1921 előtti vicclapok áttekintését lásd HUBER 1982.

¹⁶ ORVOSNŐK 1934.; OTTHON 1934.; MAGYAR LÁNYOK; LÁNYOK ÚTJA; MAGYAR ASSZONY; GERELY 1933, 1934.; CSABA 1937.

Gerely Jolán fővárosi tanárnő, az első magyar leánycserkész csapat alapítójának¹⁷ és Dr. Csaba Margit orvosnő¹⁸ munkásságából válogattam.

Pécs és nőtársadalma

A 19. század második felében Pécssett számos olyan városfejlesztő tényező lépett működésbe, amelynek következtében a város a magyarországi településhierarchia egyik legelőkelőbb pozícióját tudhatta magáénak. Míg 1850-ben a 27., 1910-re már a 13. legnépesebb város volt Magyarországon. A két világháború között csak Miskolc gyarapodott nála nagyobb ütemben.¹⁹

A törvényhatósági státusz 1870. évi elnyerésével a megyékkel azonos szintű közigazgatási egységgé válhatott. Továbbra is itt volt a pécsi püspök rezidenciája, idekerült a kereskedelmi és iparkamara egyik székhelye, számos laktanya otthonál szolgált, idővel az iskolarendszer valamennyi szintje képviseltette magát, és a város komoly szerepet játszott a regionális közegészségügyi intézkedések koordinálásában.²⁰ A kibontakozó modernizációnak köszönhetően a baranyai megyeszékhely vált a Dél-Dunántúl közlekedési,²¹ ipari, kereskedelmi²² és kulturális központjává.²³ A köz-

¹⁷ Rövid életrajza, elméleti munkássága MKL (<http://lexikon.katolikus.hu/G/Gerely.html>; utolsó megtekintés 2015. május 15.)

¹⁸ Rövid életrajza, bibliográfiája MKL (<http://lexikon.katolikus.hu/C/Csaba.html>; utolsó megtekintés 2015. május 15.)

¹⁹ KARUS 1995. 41.; Hoóz 1995. 96.

²⁰ KARUS 1995. 37–39. A 19. századi egészségügyi viszonyokra GÉRA 2005. A szociális gondoskodás 1850 és 1920 közötti pécsi történetére MÉSZÁROS 2011.

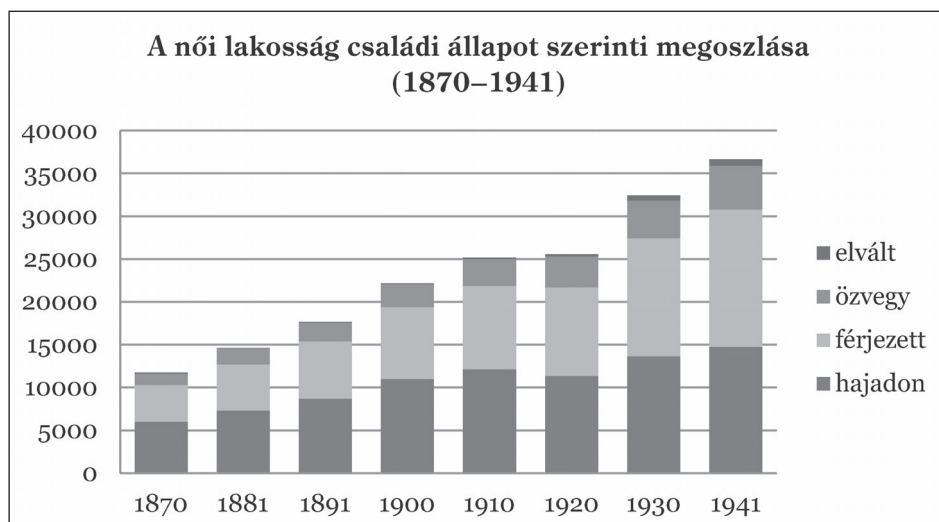
²¹ Pécs mint közlekedési központ 1846 és 1946 közötti történetére MAJDÁN 2005.

²² A város 1867 utáni gazdasági fejlődésére KAPOSÍ 2006.

²³ Pécs oktatási infrastruktúrájának fejlődésére STELCZ 2005.; PÁSZTOR 2007.; KULT 2010.; ÁRVAI 2013a.

ponti funkciók ellátása a társadalmi struktúrára is jelentős hatást gyakorolt. Mindezzel párhuzamosan Pécs külső arculata, településszerkezete is folyamatosan változott.²⁴ 1930-ban a szomszédos települések közül Pécshez csatolták Magyarürögöt, Szentkutat, Patacsot és Rácvárost.²⁵

1850 és 1910 között Pécs lakossága a háromszorosára növekedett, ami országos viszonylatban is kiemelkedő gyarapodásnak számított. A természetes szaporodás azonban nem tudta pótolni a halálozási veszteséget sem a dualizmus korában, sem a két világháború közötti időszakban. Ebből következik, hogy a gyarapodás csak a jelentős bevándorlási nyereségből adódhatott, amelynek erős motorja tudott lenni a szénbányászat és az ipar fejlődése. Már 1869-ben bányászattal foglalkozott a lakosság 9%-a, míg iparral a 31%-a.²⁶

A polgári lakosságban jelentkező nőtöbblet még az országos mutatókat is meghaladta és a korszakban csak fokozódott. 1920-ban tetőzött, amikor is 1000 férfira 1163 nő jutott. Mindez elsősorban a nők magasabb születéskor várható élettartamából, a nagyarányú férfi-kivándorlásból (1899 és 1913 között 3755 fő 75–80%-a férfi), majd a háborús embervesztéséből adódott.²⁷ A férfi halandóság minden korosztályban magasabb volt átlagosan 3–8%-kal, a 40 és 60 év közöttieknél pedig 88%-kal, utóbbinak leginkább a szénbányászat során kialakult tuberkolózis volt az oka.²⁸

²⁴ Pécs város topográfiai fejlődésére a kezdetektől az első világháborúig TOPOGRÁFIA 2013.

²⁵ KATUS 1995. 40. A statisztikai adatok forrása NSZ 1870. 44.; 1881. 103.; 1900. 25.; 1920/1. 25; 1930/1. 17.; 1941/2. 18.

²⁶ KATUS 1995. 52. A diagram adatainak forrása NSZ 1870. 30–31.; 1881. 103–109.; 1891. 100.; 1900/1. 30.; 1920/1. 28.; 1931/1. 22.; 1941/2. 20.

²⁷ KATUS 1995. 40–43.

²⁸ KATUS 1995. 44.

1000 férfira jutó nők száma a polgári népességben							
1870	1881	1890	1900	1910	1920	1930	1941
970	1040	993	1015	1020	1163	1110	1007

A két világháború közötti időszakban a házasságkötési és gyermekvállalási hajlandóságot a családvédelmi rendszer kiépítésével, a szociális intézményhálózat erősítésével igyekeztek növelni. Míg Magyarországon 1880-ban a 21 és 25 év közötti nők 71,7%-a volt házas, addig Baranya megyében ez az arány 81%, Pécs városában 48% volt.²⁹ 1910-ben Pécssett a szülőképes korú nők (15–49 éves) 55%-a élt csak házasságban. A házasságok termékenységét illetően Baranya csak Krassó-Szörény megyét tudta megelőzni. A 20–25 év feletti nők tehát kiterjedt születéskorlátozást gyakorolhattak, mert az egy-két gyermekes családmodell volt a legnépszerűbb. Ennek oka leginkább abban keresendő, hogy lakosságának utánpótlását a város olyan megyékből kapta, ahol szokás volt az egykezés.³⁰

A női lakosság családi állapot szerinti megoszlása korcsoportonként*												
	hajadon			férjes			özvegy			elvált		
	1910	1920	1930	1910	1920	1930	1910	1920	1930	1910	1920	1930
15 >	6416	5418	6301	0	0	0	0	0	0	0	0	0
15-19	2323	2060	2615	199	223	178	5	4	2	0	4	6
20-29	2556	2033	2663	5115	2273	3082	323	133	64	81	43	124
30-39		744	958		2837	3978		441	341		82	208
40-49	386	388	521	2158	2354	3103	481	670	757	38	64	137
50-59	205	260	303	1389	1642	2099	788	727	1020	23	41	91
60 <	256	210	314	861	890	1334	1537	1562	2205	16	20	35
?	0	231	0	0	131	0	0	66	0	0	3	0
össz.	12142	11344	13675	9722	10350	13774	3134	3603	4389	158	257	601
%	48,3%	44,4%	42,2%	38,7%	40,5%	42,5%	12,5%	14,1%	13,5%	0,6%	1%	1,9%

* NSZ 1920/1. 28–29; 1930/4–5. 234–241

A századfordulótól tehát a leginkább a 15 és 40 év közötti lakosság körében mutatózó férfihiány, a gazdasági fejlődés következtében átformálódó társadalmi munkamegosztás és a megváltozott korszellem Pécs városában is a hagyományos családmodell felbomlásához, és a nők modern gazdasági tevékenységekbe való bekapcsolódásához vezetett, azzal együtt is, hogy a többségben katolikus lakosság „tisztességes leányai” továbbra is meg kívántak felelni az elvárásnak, miszerint igyekezniük kell férjet találni és családot alapítani.³¹

²⁹ KATUS 1995. 46.

³⁰ KATUS 1995. 50.

³¹ AGÓCS–FEHÉR 2007. 196.

AZ ELFELEDETT PÉCSI NŐK NYOMÁBAN

BLOG BEJEGYZÉSEINEK JEGYZÉKE

2012. április 18. A köztünk élő történelem - Dr. Hegedűs Béláné Ili néni 90 éves
2012. június 14. Stilizált meztelenség – a női fürdőruha kritikája 1923-ban
2012. június 17. A bicikliző nők kritikája a Kerékpár-Sportban (1896)
2012. június 24. Balokány, bombázó, bámézkodás – Fürdőélet Pécsett 1943-ban
2012. június 25. „Postásnék” és postásnők munkája Pécs városáért
2012. június 28. A vélt és valós pornográfia problematikája
2012. július 2. Elfeledett tanárnők és gyermekarcok (1. rész) – Decleva Ilona és az I. B.
2012. július 5. Feleség, múzsa, anya – az ideális nő Szálasi Ferenc szerint
2012. július 8. Beginák - A pécsi leányok első nevelői
2012. július 10. Bukfenc és „kint a bárány bent a farkas” – Tornaóra a Miasszonyunk polgáriban (1933)
2012. július 10. Elhagyott feleség, vadházasság, gyermekbántalmazás – Egy szomorú pécsi történet 1919-ből
2012. július 11. Utazás a bubi körül – Frizuradivat Pécsett (1925)
2012. július 12. A szépség kultusza – A reklámok nőalakjai 70 évvel ezelőtt
2012. július 15. Vasutasnék és vasutasnők munkája Pécsett az 1940-es években
2012. július 17. Színésznőből a jótékonyasszonyává – Kalmár Rózsa
2012. július 24. „A hóhéher Liliom” avagy a szüzesség diskurzusa lányoknak íródott tanácsadókönyvekben
2012. július 26. Egy igazgatónő a feledés homályából
2012. július 29. Férjek életének megrontója – Ízelítő az Anyósok könyvéből
2012. augusztus 4. Egy igazgatónő a feledés homályából II.
2012. augusztus 6. Zengey Ágnes I. Gondtalan (?) gyermekévek Megtekintés
2012. augusztus 15. Egy név a Könnyek könyvéből – Lénárt Franciska (1895–1944)
2012. augusztus 20. Magyar Anyák Nemzeti Ünnepe (1928–1944)
2012. szeptember 3. „Himnuszok a pécsi nőkről” – helyi ifjak vallomásai 1898-ból
2012. szeptember 6. Revans avagy terítéken a pécsi ifjak
2012. szeptember 13. Pécs egykori pacsirtája
2012. szeptember 19. Egy pécsi feminista egyesület (valóban) rövid története
2012. szeptember 24. A „modern nő” kritikája képekben
2012. október 1. Egy (majdnem) elfeledett pécsi írósnő – Dénes Gizella
2012. október 7. Pécsi Jótékony Nőegylet I.
2012. november 2. Horthy Miklósné koszorúja egy pécsi nő sírjára
2012. november 25. Szőke hang, Lajosék, Európa térkép – Miért hasznos az etikett telefonáláskor?

2012. december 10. Bejegyzés típusa Hölgyek korcsolyával
 2012. december 11. Egy „Zichy-lány” és a pécsi közélet
 2012. december 15. Küzdelem az Erzsébet Tudományegyetemért
 2012. december 18. 70 éve bontottak zászlót a leányleventék Pécssett
 2012. december 22. Karácsonyra hangolódva
 2013. január 4. Veréb Jankó és a nők I.
 2013. január 7. Veréb Jankó és a nők II. „Cselédszáj”
 2013. január 24. 71 esztendeje járt Pécssett a lották vezére, Fanni Luukkonen
 2013. január 25. Veréb Jankó és a nők III. Toilette titkok
 2013. február 13. Színház az egész világ
 2013. február 15. Veréb Jankó és a nők IV. Óh azok a nők!
 2013. március 7. Magyar nők a mérgező mámor ellen
 2013. március 14. Az Erzsébet Kollégium 1935-ben
 2013. március 22. Werner Magdolna leányiskolája
 2013. március 25. Az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete I.
 2013. március 29. Női munkaerőt keres/kínál (1943)
 2013. április 13. Szanathy Aniella, az Erzsébet Kollégium „anyja”
 2013. április 18. Az első évforduló
 2013. május 15. Fricska a feminista forgatagnak
 2013. július 4. Egy virágkertész hölgy panasza a pécsi közbiztonságra (1936)
 2013. július 9. „Uncle Pedlow”, a jótékonyság kapitánya Pécssett
 2013. július 25. Tanárnő, iskolaigazgató, az első igazi Városanyák egyike – „A jó Sarolta néni”
 2013. augusztus 7. A Neander-völgyi ember megmintázója – Baisersdorf Erna
 2013. szeptember 9. „A mi kedves Jucink” – Szentvéryné Vajszada Judit
 2013. szeptember 13. Elfeledett tanárnők és gyermekarcok II. (Hanuy Etelka és az I. A)
 2013. november 7. Képek a pécsi intézményes leánynevelés történetéből
 2013. november 9. Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni pécsi megmentője: Báró Mirbach Júlia
 2013. november 11. Blogtalálkozó
 2013. november 24. Pécs egyetlen olimpiai aranyérmes tornásza: Tass Olga
 2013. december 5. Hermesz Róza varrónő és a hamis 50 koronások
 2013. december 8. Anarchista fenyegetés a szoknyanadrág miatt
 2014. március 11. A pécsi női sport kezdetei (1839–1888)
 2014. március 16. Csorba Mária a pécsi szocialista mozgalom élharcosa
 2014. március 18. Piroslámpák vonzásában – Bordélyelet Pécssett
 2014. április 25. A Pécsi Tanítónők Egyesülete
 2014. április 26. Glücklich Vilma előadása a nőkérdésről Pécssett (1918)
 2014. május 22. Zsidó orvosnőből lett keresztény apáca
 2014. június 30. A pécsi református egyházköztség anyja: Csete Erzsébet
 2014. június 30. A márványköves tűpárna avagy szerelem első látásra Zsolnay-módra
 2014. július 11. Neves gordonkaművész és zenepedagógus: Sassy Iringó
 2014. július 12. Mater Assumpta, a Míasszonyunk rend legendás rendfőnöke
 2014. augusztus 5. Péchy Illy, az aranytorkú primadonna
 2014. augusztus 22. Herczenberg József táncművész intelmei „tánczosnőknek”
 2014. augusztus 25. Férfiak a csipkeblúz hálójában?
 2014. augusztus 29. Virágkorzó és Juniális a Tettyén (1893)

2014. október 3.	Jámbor Irma kampánya a magyaros ruhák mellett (1860)
2014. október 17.	Interjú a 1935. évi farsangi báli szezon főszereplőivel
2014. október 25.	A pécsi mamlaszarak és a korzózó hölgyek a századfordulón
2014. október 26.	A neves kofaasszony, Kati néni halála (1901)
2014. október 27.	A kapitalista dísznő
2014. október 28.	H. Anna, a csizmadiafeleség eladása (1857)
2014. október 31.	Csaló pécsi asszonyok
2014. november 28.	Élet a Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi internátusában
2014. december 3.	„szobát néhány órára” - Szállodakrízis Pécsset (1918)
2015. január 1.	Újévi köszöntő
2015. január 6.	Andrássy Katinka a nőmozgalomról és a női választójogról
2015. január 20.	Toma Mária, a termékeny tollú postáskisasszony
2015. február 12.	Francziázó pécsi hölgyek
2015. március 10.	A Zsolnay-leányok műveltségéről
2015. március 30.	Konfetticsata, tűzijáték, malacok - Tettye 1918
2015. április 11.	Az atlétika pécsi bajnoknői (1944)
2015. április 30.	Isten egyik pécsi jegyese: Gelencsér Gizella
2015. május 19.	Karay Ilona, a tragikus sorsú költőleány

NÉVMUTATÓ

- Ady Endre 138
Agócs Angéla 13
Alt Júlia 73
Amtmann Prosper 181
Andrássy Gyula 31
Arany János 138
Arató Amália 91
Arató Jenő 16, 134, 135
Árpád-házi Szent Margit 46
- Babay Margit 149, 150
Baiersdorf Erna 15, 175–178
Baiersdorf Károly, erdősi 175
Baiersdorf Kristóf 15
Baiersdorf Richárd 175
Baldauf Gusztáv 53
Bálint Jánosné 111
Balogh Mária 108
Barankay Lajos 84
Barrois Béláné 116
Barthos M. Bernárda 121
Báthory Ferenc 21, 205
Bató Anna 26
Bay Ferenc 193
Bebel, August 138
Bédy-Schwimmer Rózsa 23, 29, 31, 81, 84
Békássy Ferencné 98
Béldy Alajos 111, 112, 114
Belitska-Scholz Margit 152
Bende Jozefin 107
Beöthy Éva 112
Berecz Istvánné 108
Berend Miklósné 139
Bertalan Cornélia 176
Bertalan Imréné 83
Bezerédy Győző 14
Bibik János 60
Biedermann Rezsóné 77
Bock Katalin 98
Bodensteiner Józsefné 98
Bodolay Gyula 79
Bodosi Mihályné Végh Erzsébet 33, 152
Bohuniczky Szefi 181
Borsy Györgyné 26
- Borsy Judit* 13
Bödö László 14
Böhm Márkné 73
Bölsche, Wilhelm 138
Linder Ernóné Braun Mária 15, 91, 130, 180
Buday Klára 129
Büchler Terézia 195
- Cafilisch Kristófné 60
Carl Ignác 60
Chanel, Gabrielle Bonheur, „Coco” 165
Chapman Catt, Carrie 31
Clair Ignác 145
Curie, Marie 139
Curtius, Julius 219
Czeke Marianne 90, 91
Czindery Teréz 45
Czinger Béláné 87
Czoboly Gyuláné 108
- Csaba Margit 17, 143, 167
Csáky Albin 35
Cseh Edéné Kövér Anna 75
Csermely Ilona 107
Csete Erzsébet 86, 178, 179
Csete Lajos 178
Csizmadia Endre 83
Csontos Sarolta 81
Csorba Mária 85
- Dálnoky Veress Julianna 101
Darwin, Charles 138
Decleva Ilona 44, 79, 80
Décsey Janka 25, 26, 155
Demetrovits Ilona 98
Dénes (Deutsch) Gizella 14, 16, 87, 179–182, 188
Dessewffy Arisztidné 87, 104
Deutsch Kálmán 179
Deutsch Zsigmondné 73, 74
Diamant Gyula 151
Dizseri Sándor 5, 179
Dobó Katica 103, 118
Doktor Sándor 30, 31, 45, 97, 99, 148
Doktor Sándorné 31, 83

- Domány Paula 81
 Dorner Vilma 81
 Doroszlai Lajosné Vizkelety Fennéna 77, 78
 Dulánszky Nándor 45, 75
- Egyed Krisztina 98
 Elek Mór 81
 Elemér atya 194
 Emmerling Adolf 147
 Engel Róbert, jánosi 175
 Engel Lenke, jánosi 73
 Engel Adolf, jánosi 74
 Entz Béla 211
 Eötvös Gusztáv, ifj. 205
 Eötvös József 41, 77, 210
 Erreth Emília 77
 Esztergár Lajos 105
 Esztergár Lajosné 104
- Fabrinczy Maca 84
 Faluhelyi Ferenc 188, 208
 Faluhelyi Ferencné lásd Kalmár Rózsa
 Faluhelyi Veronika 182
 Faragó Magdi 182
 Farkas Margit 134
 Farkas Róza 24, 206
 Fáy András 24
 Fehér Sándor 84, 138
Fehér Zsófia 13
 Feiler Mihály 173, 205
 Fejérváry Imréné 76
Fekete László 14, 182
 Fekete Miklós 79
 Fellner János 136
 Felszeghy Jánosné 72
 Ferenczy Ferenc 161
 Ferenczy Ilona 100
 Fesztl Károly 45
 Fischer Béla 16, 97, 99, 138, 211
 Fischer Béláné Visy Márta 72, 78, 98, 99, 104
 Fischer Mór 74
 Forbát Alfréd 188
 Forgon Lajos 29, 30, 31
 Friedrich Margit 81
 Fröhlich, Gusztáv 216
 Fuchs Ádám 183
 Fuchs Verona 73
 Futár Magda 152
 Futár Piroska 152
 Futima Sarolta 26, 27, 44, 47, 49, 78, 79, 182, 183
 Fülöp Gizella 98
 Fürst Berta 82
 Fürst Janka 82
- Gál Éva* 14
 Gál Edith 149
 Galos László 79
 Gelencsér Gizella 184–186
 Gelencsér Mária 184
 Gelencsér Teréz 184
 Gerely Jolán 17, 29, 123, 140, 142, 163
 Gerenday Sándorné 98
 Gergely Janka 81
 Germán Istvánné Koszér Mária 34, 35, 147, 162
 Giesswein Sándor 32
 Gildersleeve, Dean Virginia 89
 Gilman Perkins, Charlotta 138
 Girscht Gabriella 152
 Glavanek Györgyné 59
 Glüch Márta 151
 Glücklich Vilma 23, 31, 83
 Goethe, Johann Wolfgang 188
 Gombos Rozália 188
 Gonda Béla 132, 141, 162
 Gorrieri Ferenc 119
 Gosztonyi Gyuláné 16, 86
 Graef Tildy 198
 Graf Mikula, Franz 175
 Greiner Gizella 31, 74, 83, 196
 Grotter Teréz 43
 Grünhut Adél 73, 147
Gyánti István 16
 Gyarmathy Miklósné 102
 Gyulai Ilona 107
 Gyuris Gizella 48, 50, 86, 186, 187
- Haas Böske 152
Hábel János 16
 Habsburg Rudolf 42
 Haiser Anna Klára 14, 135
 Hajdu Gyula 29, 30
 Hajnal Márta 141
 Hamedli Gyula 128
 Hamerli Antal 128
 Hamerli Böske 153
 Hamerli Jánosné 128
 Hámori Adél 107
 Heisler Margit 98
 Helmich Aranka 81
 Hemmerich Károly 145
 Herczenberger József 135, 136, 214
 Herdlein Mária 107
 Hesville 221
 Hesz Ilona 98
 Hinka Lászlóné 77
 Hirschfeld Sámuelné 73

- Hirschler Poldina 81
Hobson, John. A. 138
Hoffmann László 128
Hóman Bálint 139
Hopp Ferenc 176
Horthy Istvánné 112, 115
Horthy Miklós 85, 160, 170, 183
Horthy Miklósné 88
Horváth Ildikó 194
Horváth Istvánné 194
Horváth Margit 107
- Igert Mária 149
Ilonka néni 127
Ilyross Valéria 64
Izabella (von Croÿ-Dülmen) főhercegnő 158
- Jäger Mária 98
Jámbor Irma 24, 159
Jantay Gyuláné ifj. 98
Jantay Mária 98
Jászfői Vilma 105
Jávor Kata 15
Jesko Lajos 75
Jeszenszky Ilka 147
Jeszenszky József 205
John Szidónia 164
Jókai Mór 138, 139
József, II. magyar király 41
Justus Miksáné 73
- Kaesz Erzsébet 59
Kaffka Margit 191, 197
Kajtár István 97
Kalliwoda, Johann Wilhelm 187
Kalliwoda, Mary 187
Kalliwoda, Olga 152, 187, 188, 198
Kalliwoda, Vilma 187
Kalmár Antal 188
Kalmár Rózsa 78, 188, 189
Kálóczy Ilona 16, 112–115
Kanizsay Dorottya 103
Kapus Tivadarné 129
Karacs Teréz 25
Karay Ilona 15, 189–191
Karay Nándor 189
Károlyi Amy 191
Károlyi Mihály 32, 83
Károlyi Mihályné Andrássy Katinka 32
Károlyi Sándorné 104
Kaufmann József 75
Keész Józsa 184
Kelemen Mózes 31
- Kenessey Aladár 128
Kenessey Aladárné 151
Kengyel Mórné 73
Kerekes Imre 16
Kéri Katalin 13, 145
Kertész Erzsébet 98
Kertész Teréz 81
Keserű Lenke 127
Kesserű Ferenc 205
Kipper Károly 196
Kiss Ibolya 55
Kiss József 181
Kittkáné Bódi Katalin 78
Klebsberg Kuno 49, 50
Kleisch Hermin 43
Klotz, Louis-Lucien 210
Kocsis Etel 158
Kocsis László 45
Kodály Zoltán 187
Koharits Ferencné 72
Kohelzer, Johann 145
Kohn Katica 170, 219
Kohut Sándor 178
Kokas Eszter 91, 111–113, 120
Komócsy István 180
Koncz Miklósné 151
Konkoly Thege Margit 151
Koós Olga 142
Kopp Tivadarné 75
Kornis Gyula 27, 90
Koszér Mária 34, 146, 162
Koszter Mária 107
Kovács Ferencné 72
Kovács József 136
Kovács Lajos 14, 34
Kovács Mária 107
Kovács Zsigmond 43
Kovácsovics Jolán 179
Költő Júlia 112
Krassói Katalin 113
Kratky Jenő 15
Krausz Imréné 84
Krausz Jenóné 73
Krepuska Istvánné Hágel Aglája 91
Kristóf Károlyné 151
Kriszt Anna 65
Kronberger Lili 146
Kun Kálmán 76
Kunszt Tamás 41
Kusz Lídia 98
Kutmayer Anna 59
Kürschner Emánuel 188, 197
Kürthy György 188

- Lakits Gizella 97, 98
 Laky Zsuzsanna 152
 Lánzos Anna 92
 Láng Anna 98
 László Károly 196
 Lauber Bözske 151
 Laval, Pierre 219
 Lefkovics Ernőné Kovács Erzsébet 85
 Lefkovics Manó 192
 Lénárt Franciska 14, 49, 50, 130, 192, 194, 196
 Lengyel Sándorné 81, 87, 104
 Lenkei Lajos 183, 196
 Lentig Magda 152
 Lévy Sára 141
 Leviczky Flóra 107
 Lhotzky, Heinrich 138
 Liebscher Vilma 43, 52
 Linder Ernő 180
 Linder Ernőné Braun Mária 15, 91, 130, 180
 Littke Jenőné 77, 78
 Loncsár József 28
 Lőrinczi Anna 150
 Löwy Lipót 164, 165
 Ludvig Teréz 84
 Ludwig Mária 63
 Luukkonen, Fanni 103, 104, 109
- M. Lakatos Jolán 30
 MacDonald, Ramsay 219
 Madách Imre 26
 Madas József 59
 Madlon Styx 40
 Madzsarné Jászi Alice 149
 Magyar Dezsőné 108
 Magyar Károly 119
 Magyar Mária 107, 113, 118, 119
 Magyary Zoltánné Techert Margit 91
 Makai Lili 130
 Makara Anna 130
 Mánfai Márta 152
 Manninger Piroska 161
 Mányoky Vilma 102
 Marastoni Sarolta 107
 Marczaly Flóra 81
Márfi Attila 14
 Marianne 168
 Márk Lajos 188
 Maróti Jolán 193–194
 Marthné Soós Judit 193
 Martinovich Sándor 26, 28, 32
 Martinovits Ernőné 72
 Márton Ilona 113
 Mater Aquinata 218
 Mater Assumpta lásd Maróti Jolán
 Mater Gabriella lásd Gelencsér Gizella
 Mater Hildegárd 184
 Mater Renáta lásd Rosenspitz Berta
 Mater Valéria 65
 Matessa István 42
 Matics Erzsébet 113
 Mátrai Lajos 175
 Mattyasovszky-Zsolnay Margit 40, 100, 105
 Mayer Erzsébet 130
 Mayer Ilona 107
 Mayerhoffer Júlia 199
 Mednyánszky Mária 152
 Melczer Lilla 30, 57
 Mendly Margit 107
 Mensendick, Bess 148, 149
 Merényi Ferenc 87
 Mester Tóni 167
Mészáros Balázs 14
 Mihályi Jenőné 113, 118
 Mikszáth Kálmán 138, 205
 Miltényi Mária 107
 Mindy Sámuel 83
 Mirbach Júlia 52, 53
 Mojsisovich Margit 48, 49
 Mók Ferencné 65
 Molnár Farkas 188
 Molnár Ferenc 188
 Molnár Klára 198
 Montenuovo Nándorné 72
 Morvay Ida 81
 Morvay Margit 81
 Munkácsy Mihály 139
- Nadler Róbert 188
Nagy András 15
 Nagy Lajos 190
 Nagy Mária 189
Nagy-Borsy Noémi 13
 Nagyszebeny Rudolfné 104
 Nánásy Géza 199
 Nánásy Gézáné Szanathy Aniella 49, 56, 91,
 198–199
 Narancsik Józsefné 72
 Navartil Izabella 107
 Neizer Magda 151
 Német Károly 205
 Nendtvich Andor 46
 Nendtvich Ilona 46
 Nendtvich Vilma 97, 98, 99, 211
 Neumann Jakabné 97
 Neumayer Anna 98
 Nikolits Mihályné 104

- Nordau, Max Simon 138
 Nyáry Erzsébet 179
 Nyáry László 179
 Nyáry Pál ifj. 179
 Nyáry Pál 178
 Nyáry Pálné lásd Csete Erzsébet

 Olaszné Mária 59
 Onódy Margit 150
 Oppenheimer, Franz 138
 Opritia Mária 198
 Orbán Mária 98
 Orosz Irén 116

 P. Juvenál 184
 Paikhart Mária Antónia 41
 Pál Béláné 16
 Palos Bernardin 111, 114
Papp Dávid 16
Papp Zsófia 14, 59
Pásztor Andrea 13
 Patzák Anna 190
 Pauler Tivadar 77
 Paulovics Márta 113
 Péchy Kálmánné 104
 Pekár Mihály 55, 211
 Penczenleitner Anna Mária 59
 Perczel Clarisse 150
 Perczel Miklós 75
 Perls Ármin 178
 Petó Andrea 13
 Petőfi Sándor 138
 Philipovics Józsefné 153
 Pintér Rózsá 141
 Pipi 66
 Pogány Gyula 196
 Preuss testvérek 40
 Pritzné Goldhammer Irma 84, 85
 Puffler Rozália 46

 Ráckevei Eötvös Cecília 178
 Radnai Emilné 73
Radnóti Ilona 14
 Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni 53
 Rajk László 89
 Rákos Szidi 188
 Ráth Mátyásné 98
 Récsei Karolin 81, 82
 Redlich Klára 175
 Reéh György 129, 205
 Reich Vilmosné 73
 Reichmann Zsigmond 148
 Réthey Ferencné 72

 Ricsey Aranka 81
 Ritoók Emma 90, 91
 Romeisz Katalin 107
 Rosenfeld Irma 84
 Rosenspitz Albert 195
 Rosenspitz Berta 14, 16, 49, 81, 192, 194–197
 Rosenspitz Farkas 195
 Roth Sándorné 73

 Sággy Rózsi 84
 Sallai Rafael 25
 Sándor Béla 175
 Sándor Júlia 141
 Sárossy 151
 Sass Dezső 198
 Sassy Árpád 197
 Sassy Csaba 197
 Sassy Enikő 197
 Sassy Ildikó 197
 Sassy Iringó 197
 Sável Kálmánné 13
Schadt Mária 13
 Schellenberg Irma 128
 Schiffer Adolf 197
 Schmidt János 98
 Schnee Margit 151
 Schulhof Adolfné 73
 Schwarz Ernesztin 74
 Scipiadés Elemér 35, 45, 46, 218
 Scitovszky János 41
 Sedlerné Anna Mária 59
 Selényi Dezsőné 161
 Sey Magda 151
 Sidgwick, Rose 89
 Sík József 187
 Siklósi Katalin 195
 Sikorski Miklós 152
 Simonné Jankovich Adél 101
Sípos Balázs 23
 Sirisaka Andor 16
 Sonnenfeld Gézáné 73
 Soper Regina 59
 Spády Adél 84
 Spierer Elza 84
 Spur Endréné Bárdos Féltoronyi Magda 92
 Spurgeon, Caroline 89
 Stark Flóra 81
 Stayer Erzsébet 107
 Steiner Paula 159
 Stenge Flóra 106, 130
 Stengl Ervinné 84
 Stern Károlyné 73
 Strasser Cecília 192

- Surján Miklós* 14, 192, 194
 Suttner, Berta bárónő 209
- Szabady Magdolna 59
 Szabalya-Frischauf Ferenc 188
 Szabó Ervin 138
 Szabó Gyula 85
 Szabó Ibolyka 98
 Szabó Irma 92
 Szalánczy Elemér 107
 Szalmássy Kálmán 104
 Szalvator Mária Valéria főhercegnő 75
 Szántó Ilona 128
 Szász-Schwarz Gusztáv 95
Szederkényi Ervin 190
 Szekfű Gyula 139
 Szendrődy Istvánné 68
 Szentkirályi István 103
 Szigriszt József 76, 77
 Szilágyi Erzsébet 197
 Szilárd Ármin 31
 Szinyei Merse Jenő 111
 Szommer Béla 205
 Szőke Hugóné Dr. Zánkay Kornélia 46, 91
 Szűcs Gerárda 222
- Takács Erzsébet 107
 Takács István 180
 Táncsics Mihály 197
Tengely Adrienn 13, 14
 Thaly Lujza 78, 182
 Thomas, William Isaac 138
 Tichy Ferencné 148
Tigyi Zoltánné 14
 Tisza István 31
 Tolnay Margit 92, 130
 Tolnay Lajosné 113
 Tomanek Jakab 75
 Tormay Cecile 50, 85, 139, 181
 Tóth Lajosné 87
 Tóth Sára 92
Trebbin Ágost 14
 Trefort Ágoston 43, 77
 Trinn Miklósné 86
 Tutsek Anna 140, 157
Tűskés Tibor 14, 15, 189
- Ujváry Kamilla 44, 78, 182
 Ullmann Károlyné 73
- Várady Ferenc 13, 190, 191
 Varga Józsefné 98
- Vargha Dezső* 14
 Várhalmi Oszkárné 198
 Vasváry Ferenc 97
 Vaszary Gyuláné 76
 Vázsonyi Vilmos 31, 32, 83
 Végh Erzséber 33, 35, 152
 Véméndy József 205
 Vidor Imre 83
 Visi Lakatos Mária 132
 Visy Imréné 72, 86
 Visy László 100, 138
Visy Zoltán 97, 212
 Vogl Ilona 107
 Voglné Szilágyi Erzsébet 80
 Vörös (huszárhadnagy) 206
Vörös Márton 87
- Weiller Sarolta 73
 Weisz Róza 81
 Wekerle Sándor 31
 Wellman Róbert 175
 Weöres Sándor 189, 191
 Werner Magdolna 43, 52
 Werner Szerén 47
 Wesselényi Anna 108
 Wilhelm Szidónia 81
 Winter Péterné 61
 Wladimir Andrea 107
 Wolf Paula 81
 Wybirál Ignác 75
- Zádori Imre 198
 Zala J. Béla 120
 Zborovszky Ferenc 27, 30
 Zeims Margit 151
 Zelms Mária 153
 Zengey Ágnes 108, 133, 134, 160, 162, 166, 167, 218
 Zichy Gyula 50, 183
 Zichy János 50
 Zichy Ludovika 160
 Zichy Lujza 72, 85, 86, 183
 Ziol Olga 77
 Zirzen Janka 182
 Zrínyi Ilona 104
- Zsindelyné Tüdös Klára 161
 Zsolnay Júlia 76
 Zsolnay Miklós
 Zsolnay Teréz 40, 147, 160
 Zsolnay Vilmos 40, 180

SUMMARY

Up to the present, there have not been published any scientific works which focused on the representatives of the female sex in Pécs. However, the statistics connected to the blog titled *Following the Steps of Forgotten Women in Pécs...* and to the Facebook site titled *Women's History in Pécs* have clearly indicated that there exists a certain kind of public, a relatively large group of people, who are curious about the different sources and who intend to gain more information about this subject-matter. These two fundamental reasons lead to the birth of this present book. As a result of this factor, the primary aim of this work is to draw the attention of the public opinion to the significance of these women, who have been forgotten unrighteously, and to place them back to the historical memory of the city. The chapters of the book cover the period between the 1860s and the Second World War. However, the interpretation of these years represent a certain kind of disproportionateness, due to the fact that the distribution of the source material proves to be unequal i.e. the majority of the sources reflect the lives of the female members of the upper-class and that of the middle layer of the society. Within the thematic chapters, it is also rather variable whether they contain more pieces of information either for the dualistic era or for the decades between the First and the Second World War.

From the historiographical overview, which is at the very beginning of the book, it becomes clear that only Katalin Kéri and Mária Schadt dealt in greater details with the sources connected to the history of the women in Pécs. The remaining theoretical literature I employed during the composition of this volume served as additional material to the elaboration of certain segments. Nevertheless, the sources, which have been preserved by the public collections of the city, along with numerous contemporary periodicals have made the elaboration and the composition of the different topics possible.

In the introductory chapter of the book, I relied on the statistics and the census data so that I would be able to outline the alternations concerning the demographical trends illustrating the female society of Pécs from the middle of the 19th century until the 1940s. Corresponding to the national phenomena, female surplus became meaningful especially as a result of the war-losses and the emigration. For this reason, getting married became impossible for several women. The generally estimated life expectancy increased as well, and females tended to get married and have children some years later than before as well. These factors, along with the economic conditions and the continuously changing atmosphere of the period lead to the break up of the traditional family models.

The chapter titled *Some thoughts around Women* intends to provide a rather complex overview about the subject-matters of the issue of women's rights during the second half of the 19th century primarily on the bases of the contemporary periodical press. Related to this issue, the standpoints of the local representatives of the conservative and the liberal parties are also introduced. I elude to the alternations connected to the education of the

“weaker gender”, primarily because of the fact that from the middle of the 19th century, it was not enough to rear such society women, who are only able to speak French and to play the piano. Superficial knowledge was not enough, the demand for the acquisition of the higher education proved to be more and more widespread because in several cases females became the breadwinners within the families. Different parties were divided in connection with the question whether women should have left their homes or not. Besides this, they quarrelled about the possible fields of work that might have been suitable for them. Related to this issue, they not only emphasized the ability of women, but certain moral and qualitative issues as well that might have influence the wage-earning activity of the members of the “weaker gender”. The alternation related to the conditions of their education and to the spreading of their breadwinning activity also influenced the women’s demand for their political emancipation, but at this point, those, who supported the general ideas of the issues of women’s rights, proved to be rather radical.

It also has to be mentioned that the participation in the public life brought along continuous changes in the field of women’s body culture, which appeared in the reform of dressing as well as in the popularization of several free time activities.

The further chapters of the book discuss the local relations of the previously-mentioned subject-matters. Firstly, the reader gets acquainted with the different scenes of women’s education i.e. the infrastructural development of their institutional education. It is essential to highlight that not only the structure of the system is analysed but also its alternation and development is illustrated with several contemporary sources. On the bases of these documents, the reader becomes familiar with the different education ideals that had been mediated by the certain types of schools. The special value of this chapter is given by the fact that those private institutions and boarding schools are introduced in greater details which have been neglected by the researchers until recently.

From the content unit, which is titled *Women in the labour market*, it becomes clear that local representatives of the women’s society started their wage-earning activity on larger scales from the middle of the 19th century. From the census data, which is represented in well-organized tables, the reader is able to gain more information about those lines of occupations in which women played a larger role than their men counterparts. A special attention is paid on the problems of domestic servants and prostitutes and I also elude to the possible problem solving devices. The short summary reflects on the bases of case studies and examples, how the working conditions of women altered during the years of the war i.e. they became able to fill in such professions which had been previously occupied only by men.

The significance of the chapter titled *Women’s Association* is given by the fact that in the scientific literature on local history only the role of the Pécsi Izraelita Jótékony Nőegylet [Israelite Philanthropic Women’s Association in Pécs] has been analysed so far (but not in greater details), the history of other women’s organizations during the dualistic era have been totally neglected. The general overview, which was prepared without the aim of completeness, discusses philanthropic associations i.e. the Pécsi Jótékony Nőegylet [Philanthropic Women’s Association in Pécs], denominational groups i.e. the Pécsi Izraelita Jótékony Nőegylet [Israelite Philanthropic Women’s Association in Pécs], professional organisation i.e. Pécsi Tanítónők Egyesülete [Teacher Association of Pécs], feminist groups i.e. Pécsi Feministák Egyesülete [Association of the Feminists of Pécs] as well as catholic-national associations i.e. the Magyar Asszonyok Szövetsége [Alliance of Hungarian Women]. My primary aim with this

is to illustrate the process according to which the profile of the women's organization went with the national political life side by side.

Historians and social researchers did not play much attention to the subject matter related to the *National Defense of Women*. While this practice meant primarily Red Cross service and poor-relief during the years of the Great War, in the Second World War, it embraced educational, cultural and charitable activities coordinated by particular organisations. The Nők Önkéntes Honvédelmi Munkaszervezete [Voluntary Civil Defence Labour Organisation of Women] as well as the "Levente" organization of girls were both rather active in the city, thus their results can be observed on the bases of divergent examples.

This period can be regarded as the era during which "free time" in its modern sense started to evolve and develop. As a result of this, members of the society, who belonged either to the working classes or to the aristocracy, started to seek such free time activities, during which they were able to let off steam, to relax and to have fun, to cultivate their friendships and to instruct themselves in something. Every individual initiative proved to be a great success and could have commanded the interest of the city's population which was able to suit the above-mentioned characteristic features. A walk along the promenade of the city or an excursion in the neighbouring forests could have roused the masses. During the examined decades, balls remained rather significant as well. They meant the younger girls' first appearance in the scenes of the social life and they proved to be essential because of the choice of the future husbands and wives. Young ladies had a chance here to acquire the rules of the social life, but it was also a perfect place for recreation and for the "fashion shows" of women. Finally, we must not forget about the new figures of dance that became popular as a result of these balls. Along with the atmosphere of the era, several social customs started to change gradually i.e. the character and the topic of the popular pieces of reading and theatrical performances which rather divided the public opinion.

Due to the alternation of the medical and pedagogical views related to the physical exercise of females, the institutional infrastructure of girls' physical education started to develop. Among the spare time sports, skating was the first one that was acknowledged, however tennis and fencing proved to be popular as well. Besides these, more and more women got on their bicycles. In terms of the competition sports, groups of sportswomen brought several good results for the city.

Wage-earning activity and the appearance of the new forms of motion made their impacts on the fashion as well. At the end of the 19th century, a great campaign begun against the corset. Not only the everyday pieces of clothing but also the festive costumes started to become simplified. Not only the length of the skirts but also the hairstyle of women became shorter. As a result of the economic crisis of the First World War, fashion designers preferred the cheaper models. In the book, the popularity of the traditional Hungarian style of clothing, which can be observed in the course of our history from time to time, got a unique chapter, because the national costumes appeared in this era as a tool for the political demonstration. Although, cloths and haircuts became gradually more comfortable, the cosmetic industry started to flourish due to the cult of youthfulness.

Altogether 14 portraits of sometimes hardly-known women can be read in the book as well. Not each of them was born here in Pécs, but they played a significant role in the social, cultural or artistic life of the city and I am absolutely convinced that they deserve to be considered as locals. Among them, we find teachers (Sarolta Futima, Gizella Gyuris, Franciska

Lénárt, Aniella Szanathy), nuns (Gabriella Gelencsér, Jolán Maróti, Berta Rosenspitz), artists (Erna Baiersdorf, Olga Kalliwoda, Ilona Karay, Iringó Sassy) and women from the religious community (Erzsébet Csete). Some of them did not have a real occupation but rather a vocation, namely the service for the nation and for the city. Through their biographies, we are able to get to know some essential turning points of the Hungarian history as well as the struggles of the era.

At the end of the volume, the reader finds a chapter titled *Passages from the History of the Women in Pécs*, which is a kind of selection from the sources related to the issue of women's rights. They can also be considered as perfect descriptions for the end of the 19th century and for the decades between the two world wars. With the help of them, the reader is able to get to know interesting information about the contemporary parlance as well.

At this point, I want to emphasise that the research project cannot be considered as finished, as we still have several sources to elaborate and several stories to tell. The author hands over this book for the readers in the hope of that, that through this volume they will be able to get to know a new and an interesting piece from the history of Pécs. And finally, when we commemorate on the unique mentality and on the indisputable qualities of the city, we have to make everyone conscious of the fact that in the formulation and in the passing on of these customs not only our town-councillors but also our city mothers played essential roles.

RESÜMEE

Bis jetzt erschien kein wissenschaftlicher Beitrag, der sich auf Frauenfiguren der Geschichte von Pécs konzentrierte. Nicht nur die Einträge und die Statistiken von den Besuchen des Blogs – die seit Jahren von der Autorin dieses Buches mit dem Titel *In den Spuren der vergessenden Frauen von Pécs* geschrieben wurde –, sondern auch die eng anschließende Facebook-Seite mit dem Titel *Frauengeschichte in Pécs* zeigen, dass ein interessiertes Publikum existiert, die die Quellen und Beiträge zu diesem Thema gern liest. Es ist wichtig zu betonen, dass grundlegend zwei Gründe zu der Geburt dieses Buches führten. Die erste und die wichtigste Zielsetzung des Buches ist die Vorführung von den Ergebnissen der vergessenden Frauen von Pécs. Die Kapitel, die die Frauengeschichte von Pécs ab den 1860-er Jahren bis zum Zweiten Weltkrieg aufarbeiten, zeigen, dass die Quellen eine besondere Disproportion aufweisen. Die Ursache für diese Tendenz ist, dass das Quellenmaterial besonders über das Leben von den oberen und den mittleren sozialen Schichten berichtet. In den thematisch angelegten Kapiteln wechselt sich, ob die Epoche des Dualismus oder der Zwischenkriegszeit dominieren.

Der historiographische Überblick, der sich am Anfang des Buches befindet, beweist, dass sich mit diesem Themenkreis detailliert nur Katalin Kéri und Mária Schadt beschäftigten. Während ihrer Tätigkeit nahmen sie Rücksicht auf die Quellen, die über die Geschichte der Frauen von Pécs berichten. Aber all diese Quellen dienen nur als Ergänzung bei der Schilderung anderer Themenschwerpunkte. Jedoch, die zeitgenössischen Druckerzeugnisse und die anderen Quellen, die in den städtischen öffentlichen Sammlungen ganz sporadisch vorhanden sind, machen die Rekonstruktion einzelner Themenkreise möglich.

In der Einleitung sind die demographischen Wandlungen der zeitgenössischen Frauengesellschaft ab der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zu den 1940-er Jahren mit den Angaben der Volkszählungen vorgeführt. In Übereinstimmung mit den Landestendenzen, kann festgestellt werden – insbesondere, wenn wir auch auf den Menschenverlust der Kriege und die Auswanderung Rücksicht nehmen –, dass die Überzahl von Frauen immer bedeutender wurde. So wurde die Eheschließung für alle Frauen unmöglich. Nicht nur die durchschnittliche Lebenserwartung erhöhte sich, sondern auch der Zeitpunkt der Eheschließung und der Geburt von Kindern verschoben sich. Diese Faktoren zusammen mit der Veränderung der wirtschaftlichen Verhältnisse und mit dem sich verändernden Zeitgeist, führten zu der Auflösung der traditionellen Familienmodelle.

Das Kapitel mit dem Titel *Ideen um die Frauen* demonstriert vorwiegend mit der Hilfe zeitgenössischer Presse, wie die Frauenfrage während der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts thematisierte wurde, und welche Standpunkte die lokalen Konservativen und Liberalen repräsentierten. Es handelt sich auch um die Veränderung der Bildungsstrukturen und der Kultur, weil es ab den 1850-er Jahren nicht mehr ausreichend war, wenn Frauen des Salons nur auf Französisch sprechen und Klavier spielen konnten. Mehr und mehr Frauen wollten

höhere Qualifikationsmöglichkeiten in Anspruch nehmen, weil in vielen Fällen Frauen die Familienerhalterinnen wurden.

Es war auch eine umstrittene Frage, ob die Frauen den Haushalt verlassen sollten. Wir müssen noch weitere Fragen erwähnen z.B. welche Arbeitsgebiete waren der Frauencharakteristik entsprechend, die auch moralisch makellos waren? Der Anspruch für die Emanzipation der Frauen wurde nicht nur durch die Veränderungen des Unterrichtswesens, sondern auch durch die Erwerbstätigkeit des „schwachen Geschlechts“ motiviert. Aber es muss auch betont werden, dass die Ansichten über die rechtliche Emanzipation der Frauen (das Wahlrecht) auch für die liberal denkenden, auf Reformen bedachten Menschen in vielen Fällen unvorstellbar waren. Die Teilnahme der Frau in dem öffentlichen Leben brachte die Änderung der Körperkultur, die sich in erster Linie in der Reform der Kleidung und der Popularität des Sporttreibens zeigte.

Die weiteren Kapitel des Buches sind von den lokalen Aspekten der oben erwähnten Themenkreise geprägt. Zuerst kann man über den Stätten der Frauenerziehung lesen. Die Leser und die Leserinnen bekommen einen plastischen, auf zeitgenössischen Quellen basierenden Überblick über den Ausbau des institutionellen Rahmens der Frauenerziehung. Diese Quellen sind sehr wichtig, weil sie auch die unterschiedlichen Bildungsideale repräsentieren, die von den Schulen in Pécs vermittelt wurden. Es ist besonders merkwürdig in diesem Kapitel, dass hier auch die Rolle der früher vernachlässigten Unterrichtsinstitutionen z.B. Privatschulen und Internate betont werden.

Aus dem Kapitel mit dem Titel *Frauen auf dem Arbeitsmarkt* stellt sich heraus, dass die lokalen Repräsentative der Frauengesellschaft ihre Erwerbstätigkeit von der Mitte des 19. Jahrhundert begonnen, und ihre Beteiligung in der Arbeitswelt immer mehr gewöhnlicher wurde. Von den Angaben der Volkszählungen geht hervor, in welchen Arbeitsgebieten die Frauen eine immer größere Rolle spielten. Der Überblick über die Initiative, die Dienstbotenfrage und das Problem der Prostitution zu lösen, ist natürlicherweise auch sehr wichtig in diesem Teil des Buches. In der kurzen Zusammenfassung kann man herausgegriffene Beispiele finden, die die veränderte Situation in dem Ersten Weltkrieg illustrieren, nämlich die Tatsache, dass Frauen ab diesen Jahren in immer mehr Arbeitsgebieten erschienen, die früher nur von Männern ausgefüllt waren.

Die Bedeutung des Kapitels mit dem Titel *Frauenvereine* liegt darin, dass früher nur einige wichtige Aspekte der Geschichte des Karitativen Vereins Israelitischer Frauen in Pécs [Pécsi Izraelita Jótékony Nőegylet] bekannt waren, aber die lokalgeschichtliche Fachliteratur vergaß die anderen Frauenorganisationen. Ohne den Anspruch der Vollständigkeit führt das Buch die karitativen Organisationen auf, z.B. den Karitativen Verein der Frauen in Pécs [Pécsi Jótékony Nőegylet], die konfessionellen Gruppen, z.B. den Karitativen Vereins Israelitischer Frauen in Pécs, die Berufsorganisationen, z.B. den Verein der Lehrerinnen in Pécs [Pécsi Tanítónők Egyesülete], die feministischen Gruppen, z.B. den Verein der Feministinnen in Pécs [Pécsi Feministák Egyesülete] und auch die christlich-nationalen Gruppen, z.B. den Nationaler Verband Ungarischer Frauen [Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége]. In diesem thematischen Teil wollte ich eigentlich die Tendenzen illustrieren, die in dem damaligen Ungarn zu beobachten sind, um zeigen zu können, dass das Profil der Frauenvereine den Veränderungen des nationalen politischen Lebens folgte.

Die Landesverteidigung der Frauen ist auch ein Themenkreis, der in der Fachliteratur früher kaum behandelt wurde. Während den Beitrag zur Landesverteidigung der Frauen in dem

Ersten Weltkrieg den Dienst beim Roten Kreis und die Pflege der armen Leuten ausmachte, im Zweiten Weltkrieg handelte es sich um unterschiedliche kulturelle, karitative und Lehraktivitäten, die von verschiedenen Organisationen koordiniert wurden. Nicht nur die Frauenorganisation für freiwillige Verteidigungsarbeit [Nók Önkéntes Honvédelmi Munkaszervezet], sondern auch die „Levente“-Organisation der Frauen waren sehr aktiv in der Stadt, wie dies die lokalen Beispiele belegen.

Mit der Herausbildung der in modernem Sinne verstandenen Freizeit wurden Möglichkeiten populär, die der Erholung, der Relaxation und der Pflege der gesellschaftlichen Beziehungen dienten. Während dieser Aktivitäten konnte man sich auch vom grauen Alltag erholen und sich weiterbilden. Ein Spaziergang auf dem städtischen Korso oder ein Ausflug in den umliegenden Wäldern konnte große Massen motivieren. Die Bälle waren auch während dieser Epoche sehr wichtig. In erster Linie bedeuteten diese Ereignisse das erste Auftreten junger Mädchen in dem sozialen Leben, aber sie spielten eine große Rolle auch bei der Partnerwahl und in der Aneignung der sozialen Verhaltensregeln. Neben der Entspannung dienten diese Plattformen als Schauplatz für Modeschauen, wo nicht nur neue Kleidungsstücke, sondern auch neue Tanzfiguren populär zu werden begannen. Zusammen mit dem Zeitgeist änderten sich auch modische Lektüren, Theaterstücke und Kinovorstellungen, die das Publikum in vielen Fällen spalteten.

Nach den veränderten medizinischen und pädagogischen Ansichten, die über die Körperbewegung der Frauen populär wurden, bildete sich der institutionelle Rahmen der Körpererziehung der Mädchen heraus. Von den Freizeitsportarten muss man in erster Linie das Schlittschuhlaufen erwähnen, aber auch Tennis, Fechten und Radfahren waren wohl bekannt. Von den Wettbewerben erwarben die Frauen auch schöne Ergebnisse für die Stadt.

Die Arbeit der Frauen und die neue Bewegungsformen veränderten auch die Frauenmode. Am Ende des 19. Jahrhunderts begann die Kampagne gegen das Korsett. Nicht nur die alltäglichen, sondern die festlichen Kleidungen wurden einfacher und bequemer. Die Länge der Röcke und die Haarschnitte wurden auch kürzer. Der Weltkrieg und die ökonomischen Probleme förderten auf dem Gebiet der Mode die billigen Modelle. Die Konjunktur der traditionellen ungarischen Tracht wird in einem abgetrennten Kapitel dargestellt, weil die nationale Kleidung als Instrument der politischen Demonstration während dieser Periode eine sehr wichtige Rolle spielte. Nicht nur die Kleidungsstücke wurden billiger und bequemer, sondern auch die Frisur, und wegen des Jugendkultes blühte die kosmetische Industrie auf.

In dem Kapitel *Frauenporträts aus Pécs* kann man insgesamt 14 Lebensgeschichten lesen. Nicht alle Frauen waren in Pécs geboren, aber in dem gesellschaftlichen, kulturellen und künstlerischen Leben der Stadt spielten sie so eine wichtige Rolle, dass sie verdienen, sie als Orstansässige angesehen zu werden. Lehrerinnen (wie Sarolta Futima, Gizella Gyuris, Franciska Lénárt und Aniella Szanathy), Nonnen (wie Gabriella Gelencsér, Jolán Maróti und Berta Rosenspitz), Künstlerinnen (Erna Baiersdorf, Olga Kalliwoda, Rózsa Kalmár, Ilona Karay und Iringó Sassy), Frauen in der Gemeinde (wie Erzsébet Csete) arbeiteten viel für die Stadt. Mit ihren Lebensbeschreibungen kann man auch eine große Anzahl wichtiger und schicksalswendender Ereignisse der ungarischen Geschichte erkennen.

Am Ende des Buches (*Quellen von dem Leben der Frauen in Pécs*) findet man eine Auswahl zeitgenössischer Quellen. Diese Texte illustrieren nicht nur die Lebensereignisse Pécs' Frauen, sondern dienen als vorzügliche Zeitskizzen, die nicht nur die Stimmung der Periode, sondern auch den Jargon und den Wortgebrauch illustrieren.

RESÜMEE

Es muss auch betont werden, dass dieses Forschungsprojekt nicht abgeschlossen ist, weil wir immer noch sehr viele unerschlossene Quellen haben. Die Autorin dieses Buches hofft, dass dadurch die Leser und die Leserinnen einen interessanten Abschnitt der Geschichte von Pécs kennen lernen. Wenn wir an die individuellen Mentalität und die jahrhundertelangen Geschichte der Stadt denken, müssen wir es auch bewusstmachen, dass an der Herausbildung und Weiterreichung dieser Werte nicht nur unsere Stadträte, sondern auch unsere „Stadtfrauen“ teilnahmen.

A Kronosz Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

A Kronosz Kiadó a Szakkiadók Társulásának tagja,
könyveink elektronikusan elérhetők, olvashatók és kereshetők
az Arcanum Adatbázis Kiadó által létrehozott

www.szaktars.hu

adatbázisban

Kiadja a Kronosz Könyvkiadó Kft.)
Felelős kiadó a kft. ügyvezetője
Felelős szerkesztő: Erőss Zsolt

Olvasószerkesztő: Czeferner Dóra

www.kronoszkiado.hu

A Pécsi Mozaik sorozat eddig megjelent kötetei:

1.

RADNÓTI ILONA

Weismayer és Fuchs

Fejezetek a baranyai zsidóság 18–20. századi történetéből

2.

SAKÁLY FERENC – VONYÓ JÓZSEF (szerk.)

Pécs a hódoltság korában

Tanulmányok

3.

FEDELES TAMÁS (szerk.)

Pécs topográfiája a kezdetektől a 20. század elejéig

Tanulmányok

4.

HÁBEL JÁNOS (vál. és szerk.)

Pécsi levelek 1944-ből

Dokumentumok a „zsidókérdés” pécsi megoldásáról

ELŐKÉSZÜLETBEN

6.

VÖRÖS ISTVÁN KÁROLY (vál. és szerk.)

A Pécsi Izraelita Hitközség dokumentumok tükrében (1837–1950)